

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila

## Helyesírási szótár; Helyesírási tanácsadó (*Fercsik Erzsébet*)

OSIRIS KIADÓ. BUDAPEST. 2008. 789 OLDAL; 348 OLDAL

### Osiris Diákszótár 1–2.

Az utóbbi évtizedekben egyre több szótár és kézikönyv szerepel a könyvesboltok kínálatában. A vásárlók növekvő érdeklődése hatással van a kiadókra is: mind gyakoribb az „alpművek” különböző olvasói és felhasználói réteget megcélzó átalakítása. Több kiadó is készített olyan kiadványokat, vagy elindított olyan sorozatot, amely a közoktatásban részt vevő fiatalok ismereteihez és elvárásaihoz igazodik. A legelső ilyen jellegű munkák között említhetjük a *Helyesírásunkat* (szerk. Fábrián Pál), amely először 1978-ban a Tankönyvkiadónál jelent meg. Ez a szakkönyv az akadémiai helyesírási szabályzat egyszerűsítő átvétele, amely az alapvető helyesírási ismereteket foglalja össze az anyanyelvi nevelés számára. A sorozatok közül megemlíthetjük például az Akadémiai Kiadó *Diákszótár* sorozatát vagy a Tinta Kiadó *Az Ékesszólás Kiskönyvtára* című füzetait, valamint az Osiris Kiadó *Osiris Diákszótár* elnevezésű sorozatát is. Ennek a legelső darabjai – a *Helyesírási szótár* (HSz.) és a *Helyesírási tanácsadó* (HT.) – *A Magyar Nyelv Kézikönyvtára* című sorozatban megjelent *Helyesírás* (OH.) egyszerűsített, rövidített változatai.



A kötetek előszavában megfogalmazott gondolatok szerint a két kiadvány elsősorban a 10–18 éves diákok számára készült azzal a céllal, hogy nemcsak iskolai tanulmányaikban, hanem a mindennapi élethelyzetekben is segítse a különböző írásbeli tevékenységüket. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az ezzel járó egyszerűsítés „nem jelenti azt, hogy ne lenne megtalálható a kötetben minden, amire a diákoknak az írásgyakorlat során szükségük lehet” (5). A köteteket lapozgatva valóban azt tapasztaljuk, hogy az OH.-hoz viszonyítva elsősorban szerkesztésbeli és fogalmazási változtatások történtek.

Az egyszerűsítést jelzi az a tény is, hogy a *Diákszótár* sorozatban két kiadványként jelentették meg (789 és 348 oldalon) az OH. terjedelmes, 1539 oldalas kötetét. A szótár és a tanácsadó tehát önállóan, egymástól függetlenül is leemelhető a könyvespolcra. Ily módon a felépítésük könnyebben áttekinthető, és mindkét kiadvány egyszerűbben kezelhető. Ez a változtatás lényegesen megkönnyíti a kötetek iskolai használatát is.

A HSz. és az OH. szótári részének összehasonlítását az alábbi táblázat mutatja. Láthatjuk, hogy a HSz. adatainak száma minden szempontból kevesebb az OH. adatainál. Az első pillantásra is szembeütő, hogy

a legjelentősebb változás a szócikkek számának csökkentésében történt. Ugyanakkor az eredetihez képest jóval kisebb mértékű a változás a szóalakok tekintetében.

*A Helyesírás és a Helyesírási szótár adatai*

	Szócikk	Szó, szóalak, kifejezés, tulajdonnév	Elválasztási minta	Kiejtési minta
OH.	47 186	213 974	13 559	4 789
HSz.	38 665	205 911	13 002	4 656
Különbség	8 521	8 063	557	133

Hogy mi rejlik a statisztikai adatok mögött, mely szócikkek hiányoznak a HSz.-ből, esetleg kerültek-e be új alakok, azt tüzetesebb vizsgálattal tudjuk csak megállapítani. Találomra összehasonlítva a két szótár A, Á kezdetű szóanyagának első oldalát, megfigyelhetjük, hogy a HSz. címszavai közül kimaradt: *ÁB* <Állami Biztosító>, *ÁB-Aegon*, *abaposztó*, *abbiz*, *ABC-áruház*, *ABC-kupagyőzelem*, *Abden-Nasszer*, *aberráció*, *abeundi*; belekerült: *Abai kistérség*, *Abaúj-Hegyközi kistérség*. A fenti változtatások azt sejtetik, hogy részben a társadalmi változások következményeként maradtak ki régebbi szavak, illetőleg ugyanezen okból kerültek be újabbak. Részben pedig azt feltételezhetjük, hogy a szerzők szigorúbban rostálták meg a szótárba bekerülő idegen szavakat. Ha a szótár iskolai használóinak életkorát tartjuk szem előtt, akkor mindkét tendenciával egyet kell értenünk.

A szócikkek felépítését a HSz. előszava részletesen leírja, illetve a kötet belső borítóján példákkal is illusztrálja. Mindez különösen hasznos az információkhoz inkább vizuális, mint verbális alapon közelítő korosztály képviselőinek. Még ebből a szűkszavú mintából is kitűnik, hogy nemcsak a helyes írásmódról, hanem bizonyos esetekben a szó egyéb használatáról is kapunk eligazítást. Gyakran szerepel például a szófaj (*földönkívüli* fn.); a jelentés, illetőleg az értelmezés (*inas* 'tanonc; szolga'); a használati kötöttség (*Margit-sziget* sziget); a kiejtés (*mister* [miszter]); a rövidítések és mozaikszók feloldása (*GMT* Greenwich mean time); a szóalak változatai a magyar nyelvben (*paplana* ~ *paplanja*), esetleg más nyelvekben (*Zeusz* latinul *Iupiter*). Mindez hozzájárul ahhoz, hogy – a céltudatos keresés mellett – akár olvasmányként is belefeledkezzünk a szócikkek böngészésébe. Ugyanakkor a magyartanár számára a szócikkek sokféle ötletet is kínálnak különböző szótárhasználati feladatok összeállításához.

Az *Osiris Diákszótár* sorozat második kötete, a *Helyesírási tanácsadó* – amelyet szerzői „átfogó, rendszeres helyesírási kézikönyv”-ként határoznak meg – az első kötetnek hasznos kiegészítője. Amint a bevezetőben olvashatjuk, az akadémiai helyesírási szabályzat 11. kiadásán alapul, és semmilyen vonatkozásban sem tér el a jelenleg érvényes helyesírási előírásoktól. A szabályok ismertetése az AkH. 11. felépítését követi, a HT. nagy fejezetei az akadémiai helyesírási szabályzat fő témaköreinek felelnek meg. A nagy fejezeteken belül egymástól jól elkülöníthető, de mégis logikusan összekapcsolódó kisebb egységek követik egymást.

Két jelentős különbséget ennek ellenére megfigyelhetünk az AkH. 11. és a HT. között. Egyrészt abban különböznek, hogy a HT. részletesen kifejti az AkH. szabályait, és arra törekszik, hogy feltárja a szabályok közötti összefüggéseket, valamint nagyszámú példaanyaggal támassza alá a magyarázatait. Másrészt választ ad olyan, újonnan felmerülő kérdésekre is, amelyekkel az AkH. 11. még nem foglalkozik, hiszen legtöbbjük az 1984 utáni nyelvi változások következményeként jelent meg a gyakorlatban.

Egy kézikönyv sohasem az első laptól az utolsóig tartó folyamatos olvasásra készül, de esetünkben az olvasónak célszerű volna minél korábban megismerkednie a legelső fejezettel, amely az *Általános tudnivalók* bőszeges kifejtését tartalmazza. A szokásos négy jellemző jegy (betűíró, latin betűs, hangjelölő, értelemtükröztető)

mellett a szerzők részletezik a hagyomány és az egyszerűsítés szerepét. Mindezt kiegészítik az alapjellemezők összefüggéseinek bemutatásával. Hangsúlyozzák a hangjelölés és az értelemtükröztetés meghatározó voltát, valamint a velük szemben is megnyilvánuló hagyományos írásmód széles körű érvényesülését. Ezeknek az összefüggéseknek a megértése a továbbiakban nagy segítségünkre lehet a különböző konkrét helyesírási problémák megoldásakor.

A HT. a szűken értelmezett ortográfiai ismeretek mellett lehetőséget kínál egyéb nyelvi és nem nyelvi ismeretek megszerzésére is. Rövid nyelvtörténeti és dialektológiai kitérők, nyelvhasználati tanácsok, sokféle területről összeállított szóсорok igazolják a helyesírási szabályok ismeretének szükségességét. Az alábbiakban néhány példát mutatunk be a sokrétű ismeretanyag illusztrálására.

- A szabálymagyarázatokat bőszeges példatár egészíti ki, ilyen például az ingadozó kiejtésű szóalakok felsorolása (50, 53). A listát néhány szó helyesírásának magyarázata követi, amely elsősorban nyelvtörténeti adalékokkal indokolja az írásmódot. Megtudhatjuk, hogy miért rövid az *árboc* főnév utolsó magánhangzója, hogy valaha létezett egy *ördöng* szavunk, amelyet ma már csak az *ördöngös* melléknévben őrzünk. Kiderül az is, hogy az *egyetem* főnév elvonással keletkezett, a *lábad* ige pedig a *láb* főnévből származik.
- Az oktatás szempontjából különösen érdekesek a szópárokat tartalmazó listák, hiszen ezekben a helyesírási eltérés az egyes alakok között gyakran jelentéskülönbséget eredményez. Megfigyelhetjük ezt a magánhangzó és a mássalhangzó időtartamában különböző párokon (51, 54), például *kör* 'karika' – *kőr* 'szín a francia kártyában'; *fed* 'takar' – *fedd* 'korhol'.
- Lehetőséget kínálnak a listák a hibák előrejelzésre is, például a tő belseji *i-í, u-ú, ü-ű* magánhangzót (45–49) vagy a hiátustöltő *j* hangot tartalmazó szavak felsorolása (51).
- A *Különírás – egybeírás* című fejezetet bevezető ábrák (84–85) a szókapcsolatok, valamint az összetett szavak típusait mutatják be. Ezek a nyelvtanórákon is segíthetik a szókapcsolatok és a szóösszetételek közötti különbségek megértését. Tovább gazdagíthatjuk ezt a témakört, ha a táblázatot kiegészítjük a szervesetlen összetételekkel foglalkozó fejezetből (114–116) gyűjtött példacsoportokkal.
- Jó alkalmat kínál a nyelvi változások megfigyelésére és az idegen szavakkal kapcsolatos nyelvhasználati kérdések megbeszélésére az *Idegen írásmódú előtagot tartalmazó összetételek* (124) című alfejezet tanulmányozása. A *baseballmérkőzés* szóalaktól a *merlot-tárolás* összetételen keresztül a *bischoň havanese-szerű* szerkezetig sorakoznak a példák, amelyek számát akár mindennapi írásbeli környezetünkből származó alakokkal is gyarapíthatjuk.
- Az anyanyelv-pedagógia céljait szolgálják a gyakorlati oldalról történő megközelítések. Közéjük sorolhatjuk a kezdőbetűk használatának részletes tárgyalását, valamint a nagybetűsítés eseteinek praktikus csoportosítását (126–130): a nyelvtani (*BKV*), az írásszokáson alapuló (*Bejárat*) és a stilisztikai (*Végzet*) nagybetűsítés típusainak bemutatását.
- Ugyancsak a gyakorlatias szemléletmód indokolja az olyan alfejezetek felvételét, mint *Lexikonok, szótárak, mutatók címszavai; Reklámok és hirdetések nagybetűs írása; Táblázatok, ábrák szövegének kezdőbetűhasználat* (132–134). Tovább növelné a felhasználás hatékonyságát, ha a HT. tárgymutatójában is szerepelne a *lexikoncímszó* vagy a *szótári címszó* kifejezés, esetleg a *reklámfelirat* vagy a *hirdetés*. A kézikönyvet forgató diákok minden bizonnyal örömmel vennék az ilyen és hasonló, gyakorlatias utalószók megjelenését, a hagyományos – elsősorban a helyesírási rendszert grammatikai szempontból tükröző – utalószók mellett. Sok gyakorlás, komoly ismeretanyag és jelentős elvonatkoztatási képesség szükséges ahhoz, hogy egy 10–18 éves diák például a *szoros kapcsolatú mellérendelő összetétel* vagy a *csonkult előtagú összetételek elválasztása*, esetleg az *alanyos szó szerkezet írásjelezése* kifejezések mintájára tudja megfogalmazni helyesírási problémáját.

- További érdekességeket kínálnak a kézikönyvet lapozgató tanároknak és diákoknak a személynevek vagy a földrajzi nevek közzszóvá válásával foglalkozó fejezetek listái (154; 186). Régebbi és újabb, ismert vagy kevésbé ismert példákat találunk itt, mint a *cukahara*, a *jégeralsó*, a *spániel* és a *szizál*. A közzszo alapjául szolgáló tulajdonnév művelődéstörténeti ismereteinket gyarapítja, és akár további kutatásra ösztönözhet.
- Bárhol ütjük fel a tanácsadót, azt tapasztaljuk, hogy az akadémiai helyesírási szabályokhoz részletes magyarázatot fűz, különösen így van ez a napjaink nyelvi változásai által közvetlenül érintett területeken. Jó példa rá a *Tulajdonnevek* témakörében a márkanevek (198–202), a kiténtetések (202–205) vagy a címek (205–213) tárgyalása. Az alapvető helyesírási kérdések mellett kitér a – szabályzatban még nem szereplő – toldalékos (*Boschsál, Suchard-t, Toffifeeből*) és összetett alakok (*béke-Nobel-díj*) írásproblémáira, valamint a sajátos névhasználati kérdésekre (idegen nyelvű címek, internetes portálok címei, a szó belseji nagybetűsítés előfordulása).

Néhány területen új szemléletmód és ez idáig szokatlan megközelítés jellemzi a HT.-t. Szemléletes példa erre az *Írásjelek* című fejezet. A mai 10–18 éves diákok a digitális nemzedék képviselőiként minden bizonnyal természetesen fogadják *Az internetes nyelvhasználat új írásjelei* című alfejezetet. Körükben mindennapi kifejezési eszközként használatosak az itt emlegetett – a virtuális szóbeliségben élő – emotikonok, amelyek az idősebb nemzedék számára valószínűleg inkább érdekességek, mint természetes módon működő kifejezőeszközök. De a korszerűség nem csak a kiegészítésekben mutatkozik meg. Sokkal inkább tetten érhetjük például *Az írott szöveg írásképe* (239) vagy *A mondatnál nagyobb szövegegységek írásjelezése* (240) című alfejezetekben. Az itt található ismeretek egyértelműen a mindennapi számítógépes szövegszerkesztést segítik. A szerzők ezen a területen is a hagyományok szerepét hangsúlyozzák. Olyan – eddig elsősorban a tipográfiában használatos – fogalmakat vezetnek be a köztudatba, mint a laptükör, felhívják a figyelmet a sorköz vagy a bekezdés tagoló szerepére. Mindez azt jelzi, hogy a megváltozott technikai feltételek között – ahol a nyomtatott szöveg előállítása szinte természetes velejárója az életünknek – célszerű volna átgondolni a helyesírási szabályok körét és normatív mintákat kínálni a mindennapi felhasználók számára ezen a területen is.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy az *Osiris Diákszótár* sorozat első két kötetét tanárok és diákok egyaránt haszonnal forgathatják. A szabályok részletes bemutatása, a sokféle példa, valamint a magyarázatokat kiegészítő és elmélyítő ismeretek, a jelenségek sokrétű megközelítése érdekes olvasmánnyá teszi a köteteket. Nagyszerű dolog, hogy mindez az ismeretanyag összegyűjtve, az olvasók igényeinek megfelelően kifejtve és szakszerűen elrendezve bármikor elérhető. Tanárként csak arra kell ügyelnünk, hogy még véletlenül se akarjunk mindent megtanítani a diákjainkkal. Hiszen a szerzők is hangsúlyozzák mindkét kötet előszavában, hogy sok „jelenséget nem tudunk mindig és mindenkor a fejünkben tartani, ez teljesen természetes” (HSz. 8; HT. 11). Azért készült ez a szótár és a hozzá kapcsolódó kézikönyv, hogy lehetőség szerint mindenkor választ találjunk bennük helyesírási kérdéseinkre.

**Laczkó, Krisztina – Mártonfi, Attila: Spelling dictionary; A Guide to Spelling and Ortography Osiris Learner's dictionary 1–2.**

## Az írás szerzőjéről

*Fercsik Erzsébet*

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

fercsik.erzsebet[kukac]btk.elte.hu